

urval och marginaliseringar. Det är i en sådan kritisk historiografisk diskussion Lindberg tar avstamp när hon granskar Paschs in- och utskrivning i svenska konsthistoriska översikter. I de tidiga texterna av Lorenzo Hammarsköld (1817) och Marianne Ehrenström (1826) är Pasch ihågkommen och uppskattad för egna meriter. Men snart nog krymper hennes utrymme och ett nytt tema introduceras i historieskrivningen: Ulrica Fredrica Pasch som den goda dottern/system som hjälper fadern/brodern med mindre kvalificerade uppgifter och som konstnär står under deras inflytande. I Lindbergs forskning, som nu är samlad i denna monografi, träder Ulrica Fredrica Pasch fram som en professionell konstnär med talang och kreativitet, i en diskussion som problematiserar hennes villkor och möjligheter.

Sonya Petersson

Valborg Lindgärde, Arne Jönsson & Elisabet Göransson (red.), *Wår lärda Skalde-Fru: Sophia Elisabet Brenner och hennes tid* (Lund: Skåneförlaget, 2011). 536 s.

När Sophia Elisabet Brenner fyllde 350 år 2009, hyllades hon bland annat med att hennes *Poetiske dikter från 1713* gavs ut i Vitterhetssamfundets serie och ett symposium avhölls i Lund. För båda dessa evenemang bör i första hand äran tillfalla Valborg Lindgärde, och det gäller även om den ståtliga volym, som blev symposiets i år utgivna resultat. I den har hon själv skrivit nästan en sjättedel, och i bibliografin företräds hon med det högsta antalet poster. Det är ingen tvekan om att hon är den ledande Brennerforskaren i dag.

Men en stor del av förtjänsten för dagens Brennerrenässans tillkommer – förutom givetvis den under 1970- och 1980-talen framväxande kvinnoforskningen – den mångkunnige Magnus von Platen, som redan 1985 i sitt

arbete *Yrkesskalder – fanns dom?* uppmärksammade den välorganiserade marknadsföringen av henne som en lärd diktare. Han delade visserligen sina romantiska föregångares och åtskilliga samtida kollegers låga värdering av hennes poesi som rimmad prosa, men han tog så mycket starkare fram hennes idéhistoriska betydelse: "Tidigt och med auktoritet bakom orden höjde hon sin röst för sitt köns rätt till studier. Hon har en självskriven plats i den svenska kvinnans historia. Socialhistoriskt är hon ytterst fängslande i sin roll som berömd skaldinna, vår första." (s. 103)

Kanske är det för mycket sagt, att von Platens socialhistoriska perspektiv dominerar i *Wår lärda Skalde-Fru* – titeln är lånad från en av de många hyllningsdikter hon fått – men det är mycket väl representerat. Sophia Elisabet hette Weber som ogift – hennes far var en till Stockholm inflyttad tysk köpman – och hon skrev sina första dikter under detta namn. I familjen talades tyska, och hon gick även i Tyska skolan. Efter vad hon själv berättat i sin korta levernesbeskrivning kom hon där nästan av en slump att lära sig latin. För den som ville kallas lärd i hennes livstid, som i stort sammanföll med "höjdpunkten för den latinska poesin och även för den latinska värtaligheten i vårt land", var goda kunskaper i latin ett absolut krav: Hans Helanders bidrag till *Wår lärda Skalde-Fru* ger auktoritativa besked om hur latinet fungerade (s. 273). Miniaturmålaren, antikvarien och numismatikern Elias Brenner, som hon gifte sig med 1680, uppmuntrade hennes håg för studier, och hans kollega Niklas Keder lärde henne franska och italienska.

Det som främst utmärkte de kvinnor, som ansågs förtjänta att kallas lärda, var just språkkunskaper. Det fanns ett antal sådana i Sophia Elisabet Brenners samtid, som hon ofta sammanställdes med i panegyriska sammanhang, och givetvis en större skara sedan antiken. Men de var inte flera än att det kunde göras upp hanterliga kataloger – *gynacceer* – över dem. Det som överraskar i Sophia Elisabet Brenners

fall är att hennes rykte så tidigt spreds över stad och land. Valborg Lindgärde har försökt att klargöra, hur det gick till i sin mycket informativa inledning till utgåvan av *Poetiske dikter* från 2009 och återkommer med viktiga nyanseringar i *Wår lärda Skalde-Fru*. Redan 1683 prisades hon i dikter på latin och tyska i ett brev från en skribent i Lübeck för en bröllopsdikt på tyska av hennes hand, som han tydligen kommit över. När hon nästa år tryckte ännu en bröllopsdikt, en hyllningsdikt till "Det Höga och Förnåma Fruen-Timbret", som framförde Racines *Iphigénie* vid hovet, och gratulationsverser till Olof Rudbeck vid publiceringen av hans *Atlantica*, framträdde hon för första gången under namnet Brenner för en större svensk publik. Ett brev på latin till samma mottagare ett par år senare trycktes 1692 i en samling *Judicia et testimonia* om det stora verket, och som det enda kvinnliga inslaget bidrog det givetvis till att sprida hennes rykte i det lärda Europa, som praktiskt taget helt företräddes av män.

Lindgärde lägger mycket stor vikt vid Elias Brenners numismatiska författarskap, när det gäller att förstå både hustruns utveckling och hennes europeiska berömmelse. Det är uppenbart, att maken gärna lovordade henne i sina brev till myntforskande kolleger i Europa och förmedlade till henne vad de haft att berätta. Lindgärde talar om deras äktenskap som ett "kulturprojekt" och beskriver deras hem som en "mötesplats för vänner och stadens kulturpersonligheter" (s. 40). Inte bara de bofasta för övrigt: det finns flera belägg för att utländska resenärer gärna avlade ett besök i huset vid hörnet av Hornsgatan och Repslagargatan. Det mest kända står den danske diplomaten Jacob Bircherod för. Någon gång på våren eller försommaren 1720 tog Sophia Elisabet Brenner, änka sedan tre år, emot honom och gjorde från början ett mycket gott intryck genom att möta hans smickrande introduktionsfraser "med meere modestie, end vel kunde ventes af een laerd Qvinde", som han skriver i ett brev. Hon gav honom två dikter, en

på svenska och en på tyska, vilka han bifogar för att låta mottagaren i Danmark själv övertyga sig om fru Brenners "capacité". Föga överraskande klagade hon över att landets tillstånd var sämre än någonsin så att det snart bleve omöjligt för skribenter att få något utgivet: efter tjugo års krig fanns det onekligen goda skäl för lamentationer över att kulturen som nästan allt annat satts på svältkur. Men trots det sinistra tonläget fann den unge besökaren henne "angenehm i Conversation, höfflig og artig, og kom mig for, som en Qvinde af eet 50-Aar." (s. 464)

För en nutida betraktare ter det sig nästan ofattbart, hur makarna kunde genomföra alla sina lärda och litterära aktiviteter parallellt med födsel och uppfostran av 15 barn, för att nu inte tala om sorgen över att de flesta av dessa dog som små. Lika otroligt hade det uppenbarligen framstått även för upphovsmanen till ett divertissement iscensatt på Operan i Stockholm 1848, i vilket fru Brenner försöker få ordning på en dikt, medan de 15 barnen väsnas och pigan Kajsa kokar körtsoppa. Titeln löd "En blåstrumpa för hundrafemtio år sedan", och när Lindgärde refererar stycket i sitt avslutande bidrag förmodar hon "att skrattsalvor smattrar i salongen där man beskådat blåstrumpan fru Brenner, löjlig i sina litterära ambitioner och misslyckad som husmor" (s. 500). Hon anför det som exempel på hur värderingen av Sophia Elisabet Brenner förändrats under den litterära smakens växlingar.

Skälet till att jag tar fram det är dock ett annat: det kan lämpligen få illustrera ett par mycket tilltalande egenskaper i symposievolymen. Den som undrar över hur i all världen Lindgärde kommit över uppgifterna om det efemära evenemanget på Operan blir upplyst i en not, att texten var skriven av Gustaf Henrik Mellin och fanns publicerad i *Thalia. Theater och Bijou Almanach för 1849* (Stockholm, 1848); författaren var en finlandssvensk präst, som tjänstgjorde som bataljonspredikant vid Svea Livgarde. Gott så, men frågan kvarstår: hur

stöter en Brennerforskarer ihop med en teaterkalender från mitten av 1800-talet? Svaret leder till Finland, närmare bestämt Museiverkets bibliotek i Helsingfors, där det lilla "dramatiska penndraget" inhäftar i ett band som innehåller Brenners *Poetiske dikter* från 1713 och 1732. Det bandet hade tillhört Elias Brenners biograf Eliel Aspelin, som hade köpt det i Stockholm 1891.

Den som gjort fyndet och avtackas för att ha delgivit Lindgårde det är den finska bokhistorikern Anna Perälä, som själv medverkar i volymen med en lärd och intressant artikel om fru Brenners textutgåvor från grafisk synpunkt. Värdet av att som arrangörerna samla forskare från många skilda discipliner till ett symposium blir övertygande belyst, när en fråga kan ges ett entydigt svar som här. Exemplet visar också, att noterna kan innehålla mängder av intressanta data och viktiga resonemang. Det har varit en ren lycka att inte minst i dem få del av en lärdom och faktaglädje, som åtminstone jag har saknat under år av postmodernt teoretiserande och självförverkligande i svensk litteraturvetenskap.

Efter Carina Burmans elegant snärtiga inledning om bilden av Brenner, i vilken hon som sig bör inte sätter sitt eget ljus under sådesmåttet, ger Valborg Lindgårde en biografisk bakgrundsteckning, som utmärks av eminent sakkunskap och pedagogisk klarhet. I det tredje kapitlet skriver Jon Helgason om hur Brenners samtid föreställde sig Sappho med utgångspunkt från de hyllningsdikter, som omväxlande apostroferat henne som Sappho och "den tionde musan". Det lilla som förmedlats till modern tid av Sapphos poesi och om hennes liv har utsatts för högst växlande värderingar, och runt 1700 var åtminstone två motsatta uppfattningar i svang: "Den ena var inriktad på Sappho som hustru, mor och änka, den andra på skabrösa inslag i hennes diktning och biografi." (s. 65) Helgason anser det inte möjligt att avgöra, hur pass initierad Brenner varit i diskussionen, men han drar ändå slut-

satsen av hennes få referenser till Sappho, att hon såg henne som en värdig representant för den lärda kvinnan, en föregångare till sådana samtida berömdheter som Madeleine de Scudéry och Anna Maria van Schurman. I det sammanhanget lämnar han också väsentliga synpunkter på Hedvig Charlotta Nordenflychts svala värdesättning av fru Brenner.

Under rubriken "Kön, dygd och makt" har Erland Sellberg tagit upp frågan om hur Brenners samtid uppfattade kvinnans sociala roll. Det hela är utformat som en lärd studie av klassiskt idéhistoriskt snitt utifrån ett antal dissertationer, som diskuterat problem kring begreppen dygd och makt. En Uppsalastudent försvarade 1716 under Johan Upmarks presidium avhandlingen *De fortitudine mulierum*, i vilken han, eller kanske preses själv, drev tesen att kvinnan verkligen kunde visa tapperhet och mod, om man nämligen definierade dessa begrepp vidare än som militära egenskaper. Tillsammans med måttfullhet (*temperantia*), rättvisa (*justitia*) och klokhet (*prudentia*) konstituerade ju fortitudobegreppet dygd. En tidigare Uppsaladissertation ställde frågan, om kvinnan kunde utöva offentlig makt, och drev en energisk polemik mot den misogyne franske samhällstänkaren Jean Bodin. En Lundadissertation från 1743 om samma ämne *De Gynaecratia* omfattade i stort sett samma åsikter men tolkade spännande nog ett ställe i Petri första brev (inte det andra som det står i not 22) som en uppmaning att låta kvinnor få studera: aposteln skriver där, att männen bör låta "den kunskap ni har fått prägla ert samliv med hustrun". Erland Sellberg förtjänar ett stort tack för denna påminnelse om att avhandlingsförfattaren faktiskt har kunnat vara långt före sin tid.

Efter hans fängslande presentation följer Anna Peräläs bokhistoriska bidrag, som redan omnämnts, och sedan Valborg Lindgårdes kommentarer till Urban Hiärnes reklamprospekt inför utgivningen av Sophia Elisabet Brenners *Poetiske dikter*. Hiärnes text

är tryckt på vänstersidorna, och det finns en lista med ordförklaringar i slutet av artikeln: ett mycket informativt och läsarvänligt arrangemang. Därefter lämnar Stina Hansson en rapport från sitt pågående studium av svensk bröllopsdiktning från slutet av 1500-talet och två sekler framåt och ställer in fru Brenner i genreutvecklingen som både förnyare och "gravgrävare". Hon arbetar med ett urval fördelat på sex decennier, som omfattar mer än 3 000 skrifter, och har kunnat konstatera, att seden att uppvakta brudpar med gratulationsverser blev populär under 1650-talet och behöll den positionen ungefär hundra år för att sedan klinga av. I artikeln analyserar hon en av de tre bröllopsdikter av fru Brenner, som skrevs under de utvalda decennierna. Den tillägnades det högdliga paret Axel Lillie och Agneta Wrede i juni 1693 och finns avtryckt i slutet av artikeln, som i övrigt består av en närläsning av två bröllopskrifter av Nils Keder som underlag till en jämförelse med Brenners text.

Keders dikter är konventionella och anpassade till att högläsas vid bröllopsmåltiden, när folk började bli runda om fötterna och i stämning för de ekivoka skämt, som bilägret lockade tillfällesdiktarna till. Stina Hansson menar, att just genrens "inriktning på det roande och konkreta" ger en stor del av förklaringen till dess popularitet (s. 143). Fru Brenners dikt har rubricerats "Det Qwinliga Köhnetz rättmätiga Förswar emot Männernes ogrundade Beskylning", och redan den ger andra förväntningar än Keders. I realiteten har hon enligt Hansson visat ett större poetiskt självförtroende genom att bryta mot konventionen och ta upp ett ämne för allvarlig reflektion, vilket pekar fram mot 1700-talet. Men denna förnyelse blev på samma gång inledningen till en likvaka. Flera poeter följde i fru Brenners spår och ersatte de konkreta och burleska inslagen med abstrakta funderingar, dessvärre dock utan hennes djup, och till sist kväde deras massiva tråkighet hela genren.

Det är givetvis ett mycket plausibelt analysresultat. Om jag ändå känt viss tvekan vid läsningen, beror det till viss del på det problem Stina Hansson själv pekat på, nämligen att vissa perioder inte beaktats i hennes urval. Hade 1680-talet funnits med, skulle fru Brenners tidiga insatser i epithalamiegenren ha visat, att även hon behärskade konsten att formulera frivola tvetydigheter. Dessutom är det missvisande att låta Samuel Triewald vara "den förste att ge ett omdöme" om fru Brenner i sin bekanta satir "Om dem, som inbilla sig vara Poeter" 1708, när flera andra bidrag i volymen anför rader av lovprisningar flera decennier tidigare, vissa även i tryck, till exempel Lindgärde i sin inledande biografiska översikt (s. 34, 142).

Nästa bidrag är en elegant och uppslagsrik studie av Anders Cullhed, i vilken fru Brenner och den mexikanska nunnan Sor Juana framställs som företrädare för barockfeminism. Man har hävdats, att de kan ha känt till varandra, men Cullhed avstår klokt nog att ta ställning till denna tvistefråga och hänvisar till Valborg Lindgärdes utredning i hennes utgåva av *Poetiske dikter*. Där kan man inhämta, att två spanska inslag ingick i den samling av lovtal och gratulationer till Sophia Elisabet Brenner, som under titeln *Testimoniorum Fasciculus* trycktes i samband med utgåvan 1713. Det längsta av dessa härrörde från Sor Juana. Det handlar emellertid om återbruk i båda fallen. Sor Juanas dikt skrevs på 1680-talet till den spanske vicekungens hustru, och den hade nu omarbetats till en hyllning av ett författarskap. Eftersom Sor Juana avlidit redan 1695, verkar det mest sannolikt att någon spansk-kunnig person i Brenners bekantskapskrets stått för revisionen, kanske den bereste polyglotten Johan Sparwenfeld som Arne Jönsson misstänkt (s. lviii f.).

Men Cullhed håller sig inom sin komparativa profession och demonstrerar övertygande de båda samtida kvinnliga poeternas samstämda sätt att skriva om könet. Sor Juanas

trotsande av barockens heteronoma krav i nära släktskap med drottning Kristinas maxim om själen utan kön – "l'âme n'a point de sexe" – jämförs i en utförlig retorisk analys med Brenners dikt med anledning av uppförandet av Racines *Ifigenia* 1684. Trots alla olikheter i livsvillkor delade de två lärda poeterna samma övertygelse om kvinnans rätt att skriva "och bägge tog de den gamla retoriken till hjälp för att med ironisk underskriv inpränta sin barocka feminism" (s. 172).

I Valborg Lindgärdes tredje artikel granskar hon fru Brenners bidrag till andaktslitteraturen, eller "fromhetens poesi". Om man bortser från åttitalet gravdikter, blir det till antalet blygsamt, men i gengäld återfinns hennes mest omfattande verk inom denna grupp. Den hade givits en lika upplysande som utförlig titel: "Wårs Herres och Frälsares JESU CHRISTI alldräheligaste Pijnos Historia Rijmwijs betrachtad". Den tillkom för att tacka rikstens ständer för ett beslut 1723 att inte bara utbetala den avlidne makens inestående lön utan också bevilja henne en årlig pension (s. 197). Dikten består av 376 strofer med sexradiga alexandriner och trycktes på nyåret 1727. Med den hade Sophia Elisabet Brenner bevisat sin förmåga att producera sig i den högsta av poetiska genrer och lämnat ett svenskt bidrag till den tradition av meditationer inför passionshistorien, som var rikt företrädd i tyskspråkig diktning.

Även Kristiina Savin tar fram en av fru Brenners längre dikter och underkastar den en idéhistorisk analys av hög klass. Det rör sig om en dikt, som hon skrev med anledning av två unga systrar Bååts begravning i Riddarholmskyrkan 1698 och rubricerade "Samtaal Emellan de Söriande Föräldrarne, Den Naturliga Empfindtligheten och ett Christeligt Tålmod". Savin visar hur poeten låtit sorgedikens traditionella tredelning fördelas mellan de tre röster, som här framträder i en retorisk *prosopopoeia*: "Den naturliga känslsamheten och det kristliga tålmodet opponerar sig mot

varandra genom *pro et contra*-inlägg för att vinna föräldrarna för sin ståndpunkt. De inledningsvis otröstliga föräldrarna lyder tålmodet och lovar att överge sorgen." (s. 213) Ett mycket intressant resonemang kring begreppet "empfindtlighet" öppnar perspektivet mot 1700-talets uppvärdering av känslan, samtidigt som det skärper blicken för det som låg till grund för fru Brenners rykte: sinnrikheten och skarp-sinnet, de intellektuella egenskaper som kunde hindra sorgen att slå över i förtvivlan och fördriva det kristna hoppet.

En lärd och spirituell artikel av Daniel Möller om en dikt, i vilken fru Brenner låtit en ihjältrampad fågel tala, bildar efter detta en nära nog obscen övergång till en avdelning med språkligt orienterade bidrag. Först kommer Mats Malms synpunktsrika artikel om hur Brenner uppfattade och använde det nordiska i sin roll som kvinnlig poet, och därefter ställer Hans Helander med suverän sakkunskap in henne i den senkarolinska tidens latindiktning. Verner Egerland visar i sitt bidrag "Sophia Elisabet Brenner och petrarkismen", att hon även i ett europeiskt perspektiv är väl samstämd med rådande poetiska ideal. Däremot anser han det inte vara möjligt att klargöra, om hon verkligen studerat italiensk poesi. Arne Jönsson inleder fyndigt sin artikel "Mångspråkig poet i språkpatristisk debatt" med en dikt på latin av Johan Gabriel Block från 1707, i vilken en latinsk musa klagar över att fru Brenner slutat att dikta på latin. Att det varit befogat framgår av den sammanställning författaren gjort av hennes samlade produktion: 121 dikter på svenska, 27 på tyska, 9 på latin och 6 på italienska och franska. I sin inledning till *Poetiske dikter* 1713 förklarar Brenner också att hon haft som sitt främsta syfte att utveckla svenska språket och dess poetiska bruk. Jönsson kommenterar både denna deklaration och andra språkpatristiska uttalanden, och hans artikel präglas av lättburen lärdom. Jag har dock förvånats över att han så kategoriskt avfärdat möjligheten för Brenner att "studera

poesiskrivning på svenska” (s. 323): Andreas Arvidis *Manuductio ad poesin svecanam* kom ut 1651, och även om han var en klen poet och hustrumisshandlare kunde väl boken ge viss vägledning.

Den tyske professorn Walter Haas har kallat sitt bidrag om språket i Brenners tyska dikter ”Du bist nicht fremde hier”, men texten har sorgligt men tidstypiskt nog översatts till engelska. Den språkvetenskapliga avdelningen avslutas så med Lars Wollins granskning av fru Brenners svenska, som givit ett tydligt utslag: ”Sophia Brenner stavar och deklinerar generellt sett betydligt modernare än de flesta i sin samtid.” (s. 356) Därefter följer ett antal artiklar, som riktar uppmärksamheten på maken Elias Brenners insatser – det är glädjande inte bara som en gård av rättvisa utan också för deras höga kulturella värde. Torbjörn Sundquist skriver med numismatisk expertis om Elias Brenners stora och ofta prisade myntkatalog *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum*, och längre fram redovisar han en katalog över medaljer präglade över makarna Brenner. Görel Cavalli-Björkman ägnade sig åt miniatyrmåleri redan i sin doktorsavhandling och var sålunda självskriven för ett bidrag om Elias Brenner som skicklig utövare av denna konstart. Hennes framställning kompletteras utmärkt av hennes efterträdare som forskningschef vid Nationalmuseum Karin Sidén i hennes artikel med titeln ”Konstnärsparet Brenner och salongs-kulturen”.

Efter ett i sig lärorikt men från Brenners synpunkt rätt perifert bidrag av musikhistorikern Eva Helenius om Romans tonsättningar av svensk lyrik följer till sist ett av bokens mest innehållsrika kapitel, den danska kvinnohistorikern Marianne Alenius redovisning av den danska Brennerreceptionen (s. 433–485). Den inleddes med ett marknadsföringsmässigt misslyckande 1696–1697, då en mängd dikter av fru Brenner och annat PR-material skickades till biskopen av Fyn, psalmdiktaren Thomas Kingo, men möttes av kompakt tyst-

nad från honom. Alenius förmodar, att det var två danska diplomater i Stockholm, som gav fru Brenner idén att närma sig Kingo, och även om han inte själv besvarade inviten, såg han till att hennes dikter nådde andra läsare i Danmark. En av dem hette Otto Sperling, och han skickade efter att ha läst dem ett beundrande brev till henne. Det ledde till en mångårig korrespondens på latin, som 2006 utgavs av Elisabet Göransson som doktorsavhandling i Lund. Sperling visade sig vara en idealisk kontaktman, eftersom han var både numismatiker och specialist på lärda kvinnor; bland hans manuskript fanns ett *gynaceum* med titeln *De foeminis doctis*. Det var just som lärd och diktande kvinna hon uppmärksammades i Danmark – även Holberg hörde till hennes beundrare – medan hennes poesi knappast vann någon publik. Marianne Alenius lyckas förena sin djupa lärdom med ett beundransvärt flyt i språket, och utgivarna har dessbättre accepterat den i danskt original.

In summa: *Wår lärda Skalde-Fru* är utomordentligt läsvärd för alla, som söker kunskap om senkarolinsk svensk kultur i allmänhet och Sophia Elisabet Brenner i synnerhet. Redaktörerna är också att lyckönska till att ha åstadkommit en utsökt vacker bok i alla avseenden utom ett: om man lägger så stor vikt vid formen, hur kan man då acceptera en avstavnin till synes helt på datorernas villkor? Skall vi som humanister abdikera för maskiner som inte begriper ett dyft av vad de förmedlar?

Inge Jonsson

Jonas Nordin, *Fribetstidens monarki: konungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige* (Stockholm: Atlantis, 2009). 367 s.

Den här boken har tillkommit inom forskningsprojektet ”Manifestation och kommunikation. Statens och konungamaktens legitimering och propagandaspridning under tidigmodern tid”.